

JAN WILLEBRANDS

Ökumenikus elkötelezettségünk

I.

Az evangélikus teológus, Emil Brunner beszélt évekkkel ezelőtt a „kis” és „nagy” reménységről, a „részleges” és „totális” reménységről. A „kis” reménységek nélkül semmiféle emberi mű nem sikerülhet. „Ami a tudó számára az oxigén, ugyanazt jelenti a reménység az emberi létezés számára . . . a reménység készletei döntenek az emberiség sorsa felől” (Az örökkévalóság mint jövő és jelen, 1965, 12. és 7. old.). A legizgalmasabb kérdés az, hogy az általános reménytelenség légkörében tartósan és hatékonyan megmaradhatnak-e a kis reménységek, ha nem fogja át és hordozza őket a totális és egyetemes reménység: a mindent átfogó végső értelem reménysége.

Mai világunkban sokféle közhangulat erősödött meg a reménységgel szemben: a világszerte jelentkező rettegés a fenyegetettségtől és kilátástalanságtól, az ember és a föld végességének megtapasztalása, a nihilista vagy defetista rezignáció, a mindent átjáró pesszimizmus. Másrészt viszont reménység után is kutatnak az emberek, a legkülönbébb elnevezésekre és jelszavakra hivatkozva: igazságosság, béke, szabadság, egyenlőség, testvériség, anyagi biztonság . . .

Ami bennünket itt összegyűjtött és mélységesen összeköt, az alapvető, az egyedül igaz és egyetemes reménység: *Krisztus*. Az ő szavai vezetnek minket: „Elsősorban az Isten országát és annak igazságát keressétek, s a többit mind megkapjátok hozzá” (Mt 6, 33). Erről a reménységről kell Péter első levelének megfelelően számot adnunk. Ez a reménységünk ugyanis manapság világszerte keresztkérdések céltáblája lett. Megkérdezzük tőlünk, hogy kizárólag emberi vágyálmoknak adunk-e hangot, hogy csupán valami bensőségesre törekszünk-e, hogy valamiféle képzeletbeli és illuzórikus túlvilágba menekülünk-e, amely elidegenít a világtól és önmagunktól is. Keresztény reménységünket eltorzítja és meghamisítja az, aki szekularizálja vagy fölcseréli egy ideológiával, például az értelem uralta haladás hitével vagy pusztán evilági fejlődés-elméletekkel. Szent Ágoston szerint a keresztények reménysége „az az arány, amely elvárja, hogy elérjük azt, amiben hiszünk”. Az ember reménysége ily módon túlmutat önmagán, túlmutat a világon is és ugyanakkor mégis formálja a világot.

A reménységgel kapcsolatos kérdésre Szent Pál apostol világos és kimerítő választ ad: „Krisztus a mi reménységünk” (1 Tim 1, 1). Krisztus az alap, ő a tartalom és ő az egyetlen reménység. A világba belépésével, kereszttjével és feltámadásával kezdődött el számunkra a reménység története: mert ővele lépett be a történelembe az Isten országa, bár titokzatosan, mégis reálisan.

* Elhangzott a Lutheránus Világszövetség 1984. júliusi nagygyűlésén, Budapesten.

Isten méltónak talált bennünket a hitre és ezáltal országának polgáraivá és örököséivé tett. Elhivatásunk révén kaptuk meg a közös reménységet, egy olyan elhivatás révén, amelyet fel kell ismernünk és meg kell értenünk (vö. Ef 1, 18 és 4, 4).

Senki sem reménykedik önmagáért. A lelkünket betöltő reménység arra készít bennünket, hogy a szeretet és a közösség alakját vállaljuk (vö. 1 Ján 3, 14). Közös keresztény hitünk megköveteli, hogy kölcsönösen felismerjük és elismerjük egymás reményét. Reménységünk közös alapja és célja: Jézus Krisztus. Krisztus az a szilárd pont, akibe horgonyunkat vetettük, ő a forrása minden reménységnek; a vele való összetartozásban, a hit és a keresztség révén válik lehetővé, hogy a reménységet felkínáljuk a világnak: hogy a reménység prófétái, jelei, hírnökei, ügyvédjei, misszionáriusai legyünk. Lényegünk és elhivatottságunk az, hogy az ígélet tanúságtevői legyünk. Urunk és az emberiség előtt egyaránt el kell panaszolnunk, hogy a kereszténységen belül történt szakadások ezt elhomályosítják. Az emberi bűnök által széttört tükör visszfényei verődnek vissza rólunk.

Lélekben összetartozunk Krisztusban. Ebből ered az a kötelezettség, hogy tanúságot tegyünk a reménységről, amely eltölt bennünket. Ez Isten akarata szerint konkrét következményekkel jár: belső és külső *reményközösséggé* válunk. Ezért mondhatjuk el, hogy reménységünk szellemének lényeges próbaköve a keresztények egységére irányuló törekvés. A reménység közösségre vezet, a közösség pedig újabb reménységet szül. Az egységet Isten teremti meg: gyökerében egyesít minden időt, minden fajt, minden kultúrát, minden nyelvet és gondolati rendszert, minden teológiát és egyházi hagyományt. Ez az egyetlen és kizárólagos gyökér a Megtestesült Fiú, a mi Urunk Jézus Krisztus. Ő hoz össze minket hitben, reménységben és szeretetben. Az ökumenikus mozgalom ugyanabból a központból ered, ahová vezet, és ez: Jézus Krisztus. A vele való életközösség az igazi hajtóereje minden fáradozásunknak, az egyházak és az egyházi közösségek egyesüléséért. Így mindnyájan egyenlőek vagyunk előtte: azonosak a távlataink és a céljaink, azonos a reményünk, amely az úton megtart bennünket és jelenlegi valóságunkon mindenkor túlmutat. A reménységben szolidaritást vállalt közösség vagyunk.

A kereszténység azonban a *szenvedéssel is szolidaritást vállaló közösség*. Megkínó az ellentmondás mindennapi tapasztalataink és reménységünk között. Szenvedünk amiatt, hogy nem tudunk megfelelni az evangélium követelményeinek, hiszen egyenlenségünk gyengíti a reménységről szóló egyértelmű tanúságtételünket.

Amikor a római katolikus egyház a II. Vatikáni zsinatra összegyülekezett, az a szándék vezette, hogy az egyház belső életét a kinyilatkoztatás fényénél megújítsa és küldetését erősítse. Minden fáradozás az egység ügyét szolgálta. Az idők jeleire vetették pillantásukat. „A mai ember öröme és reménysége, szomorúsága és félelme, Krisztus tanítványainak is öröme és reménysége, szomorúsága és félelme”, így hangzik az első mondata annak a lekipásztori konstitúciónak, amely a mai világban élő egyházzal szól. Az emberiséggel való együttérzés határozott feladatokat sürgetett. Ezek közé mélyen és visszavonhatatlanul beíródott a keresztények egységének ügye. A katolikus egyház hivatalosan belépett az egész világot átfogó ökumenikus mozgalomba. Nem keresett külön eszközöket,

hanem ő is elindult azon az úton, amelyen más keresztény világcsaládok már régebben jártak. Magával hozta saját örökségét, alapelveinek megfelelően a Szentírás, a keresztség és az ökumenikus hitvallások közös talajára építve.

A zsinat vége óta eltelt kerek húsz esztendő alatt jelentősen megnőtt a keresztények egységébe vetett reménység lehetősége. Persze újra meg újra jöttek csalódások és elkedvetlenedések is. Adódott és adódik vádat emelő bírálat is. Ebből talán mélységes szenvedés szólal meg, vagy akár próféták intó hangja. De semmi sem tarthat bennünket vissza attól, hogy Isten lelkének csodálatos működéséért napjainkban újra meg újra köszönetet mondjunk. Isten lelke az a hajtóerő, amely végigvezetett bennünket ezen a tanfolyamon: megtanultuk, hogy türelemmel és kitartással újra kibetűzzük a mi Urunk Jézus Krisztus akaratát; vállaltuk a fáradságot, hogy újra olvassuk az evangéliumnak ilyen szavait: „testvériség”, „közösség”, „megbocsátás”, „megbékülés”, „alázat”, „megtérés” és „megújulás”. Közben egyre világosabbá vált számunkra, hogy a háromságos Isten a kiinduló pontja, célja és egyben ősképe is minden ökumenikus fáradozásnak. Sőt: az ökumené lényegénél fogva a kegyelmi rendbe tartozik és ezért mindenekelőtt olyan adomány, amellyel mi nem rendelkezünk.

II.

A hit bölcsességétől vezetettve a katolikus egyház lelkipásztori elsőbbséget biztosított a „*lelki ökumenizmus*”-nak. „A szív megtérése és az élet szentsége, a keresztények egységéért elmondott magán és nyilvános imákkal együtt: ez tekintendő az egész ökumenikus mozgalom lelkének.” Az egység kegyelmét imádsággal kell kikönyörögni. A zsinat utáni időkben az együtt és egymásért végzett könyörgés egyre tudatosabban beépült az egyházi életbe és az egyéni áhítatba. Ugyanakkor meg kell vallanunk, hogy mindennapi fáradozásaink során nem mindig biztosítjuk az elsőbbséget az egységért végzett imádság erejének. Gyakran elhanyagoljuk az isteni kezdeményezés misztériumát szolgáló ökumenizmust, s inkább saját tudásunkkal és saját bölcsességünkkel, tervezés és cselekvés révén szeretnénk eredményt elérni. Pedig ez a lelkiség az ökumenikus mozgalom tulajdonképpeni formája, s erről soha nem lenne szabad megfeledkeznünk csupán evilági cselekvési modellek érdekében.

A Szentlélek, aki imádkozik bennünk és egyesít minket, arra is képessé tesz, hogy együtt, egymásnak is bevalljuk: vétkeztünk az elszakadásokban és azok fájdalmas következményeiben, amikor csődöt mondott keresztény testvériségünk és szeretetünk. A katolikus egyház sokszor hivatalosan is elismerte vétkeességét: a zsinattól kezdődően egészen a mostani pápáig többször megvallották a katolikus egyház bűnrészességét és bocsánatot kértek. Csak ezek alapján lehet megérteni az ökumenikus mozgalomban való katolikus részvételt. Imádság, bűnbánat, készség az állandó megújulásra, a szív megtérésére, és a növekvő hűség a saját hivatásunkhoz: mindezek elengedhetetlen feltételei válaszuknak, amelyet Isten egységre szólító hívására adunk. Éppen ezért nem állíthatunk fel igazi alternatívát, nem találhatunk ellentétet az ökumenizmus úgynevezett vertikális és horizontális dimenziója, a lelki és a világi ökumenizmus között. Létezik viszont az üdvösség rendje és benne a kegyelem világa.

A lelki ökumenizmus az Istennel való kiengesztelődésre irányul. De elszakíthatatlanul hozzákötődik a kiengesztelődés az embertársak között, elsősorban a

keresztények között. Bizonyos alapmagatartások begyakorlásán túl, amelyeket a keresztényeknek az ökumenikus együttlétben kellene megtanulniuk, kiengesztelődésre törekszünk *hitünk megvallásában és tanításában is*. Csak az igazsáért folyó közös küzdelemben találhatnak ismét egymásra az elszakadt keresztények, egyházaik és egyházi közösségeik, a Krisztus alapította „egyetlen, szent, katolikus és apostoli” egyház látható alakjában.

A katolikus egyház a II. Vatikáni zsinat által kifejtett ekkleziológiai önértelmezéssel teremtette meg a hit kérdésében folytatott párbeszédeinek alapját és vezető elveit. A hitben való egységet keresik az időközben egyre szaporodó és terebélyesedő kétoldalú vagy többoldalú dialógusokban világméretű, nemzeti és helyi szinten egyaránt. Ezek a dialógusok azonban nemcsak számszerűen, hanem jelentőségükben is nőttek anélkül, hogy valamiféle előre meghatározott szerkezeti terv, egyetlen módszer vagy általánosan érvényes célkitűzés rögzítésre került volna. A dialógusok fejlesztették ki a maguk sajátos dinamikáját. Változatos formák között folytak, különböző közeli vagy távoli célokra irányultak, mindig a párbeszédben résztvevő egyház föltételeihez és lehetőségeihez alkalmazkodtak, esetenként különböző utakat kerestek és napjainkig az érettség különböző fokaira jutottak el. Mindent összevetve azonban az ökumené katolikus értelmezésében pótolhatatlan szerepet játszanak. Az egyház részévé váltak és a legnagyobb komolysággal és az igazság iránti szeretettel folytatják őket. Hivatalos egyházi jellegük mutatja, hogy nem csupán egyéni-teológiai fáradozások. Bár az eredményeket még nem hagyták jóvá hivatalos egyházi tanításként, mégis megkívánják, hogy az illetékes egyházi tekintélyek megvizsgálják őket, a hívek összessége pedig figyelemmel kísérje és a tanító hivatal ítéletének megfelelően befogadja őket.

Az egyetértésre és egyesülésre irányuló törekvést a hitben nem ritkán azzal vádolják, hogy „felekezetiesíti” az ökumenikus mozgalmat. Ha azokra a negatív és egymással szemben ellenséges magatartásokra gondolnak, amelyek a különböző szakadásokat vagy azok következményeit jellemzik; ha olyan „identitást” védelmeznek, amelyek érzésünk szerint a teológiai egyetértés és közeledés terén elért haladást veszélyeztetheti; vagy egyáltalában, ha itt az „egységtől való rettegés” jutna kifejeződésre, akkor világosan és fenntartás nélkül meg kell vizsgálnunk lelkiismeretünket: vajon nem ilyen előítéletek alapján mondunk-e vélelményt a kiadott dokumentumokról? Vajon személyes vagy kollektív emlékeinkben és érzéseinkben nem fertőzött-e meg minket bizalmatlanság a többi kereszténnyel és a hitbeli egyetértés lehetőségével szemben? Ha viszont hittani kérdésekről tárgyalva világosabban megértjük a hitbeli megegyezés jelentőségét, az apostoli hit megvallását, s így szóban és tettekkel közösen tudunk tanúságot tenni a mai világban – akkor ennek a „felekezetiesítésnek” csak örülni lehet.

Itt viszont nagyon fontos, hogy ellenálljunk a titkos kísértéseknek: például a hit objektív tartalmát azonosítják annak kifejtésével, formába öntésével, ezzel vagy azzal a teológiával, ájtatossággal. Ezáltal éppen a katolicitás és vele együtt az egység ellen vétkeznénk. További kísértés lenne az, hogy a hitigazságot, ami- ben szükségszerűen egységnek kell lennie, egyik vagy másik történeti formába öntésével azonosítanánk. Az egyházi hittanítás történeti öltözékéről és a teológiák pluralitásáról egyházunk éppen az utóbbi évtizedekben világosan nyilatkozott.

Mennél inkább előrehaladnak a különböző egyházak közötti dialógusok, annál egyértelműbben derül fény az egyes dialógus-eredmények azonosságára vagy legalábbis összhangjára. Az idevágó dokumentumokat nem lehet elszigetelt pontoknak tekinteni. Egymáshoz kapcsolódó, egymástól függő hálózatot, belső tartalmi egységet alkotnak. Persze nem ritkán aszimmetriák is jelentkeznek, ezért még fokozottabban kell figyelmünket a tanításbeli egység kérdésének szentel-nünk párbeszédeinkben.

Ez a dialógus napjainkban sokkal átfogóbb alakot öltött, mint amennyit a csupán teológiai dialógusok képviselnek. Átfogja mindazokat az aktív életkapcsolatokat, amelyek a keresztények és az egyházak között már meglévő – ha nem is teljes – közösségben fennállnak. Ez a dialógus az egymáshoz fűződő konkrét kapcsolatokban folyik: „az igazságot tesszük szeretetben”. A szeretet párbeszéde fontos teológiai következményekkel jár. Megbékülünk az egyetlen keresztség alapján, mint ugyanannak a mennyei atyának gyermekei, az Isten lelkének vezetésével és a közös evangélium alapján újra felismerjük és elismerjük egymást, és közös tanúságot teszünk a Jézus Krisztusban való üdvösség üzenetéről minden népnek és világrésznek. Ez egyben próbaköve is teológiai dialógusunk őszinteségének és termékenységének. Ezt követi persze a közös cselekvés programja, amely megint csak teológiai fáradozásainkra támaszkodik. A keresztények együttműködése mindmáig egyáltalán nem kimerített lehetőség, még a felelősséggel vállalható lehetőségek keretei között sem. Milyen mérhetetlenek a feladatok, milyen nyomasztóan nagyok a világ elvárásai a keresztényekkel szemben! Már a zsinati okmányok is erőteljesen kifejtik az összefüggést a népek evangelizációja és a keresztények egysége között. VI. Pál pápa „Evangélii Nuntandi” kezdetű apostoli levelében kifejezetten felhívott arra, hogy hatékonyabban tegyünk közös tanúságot a hitelenség világában az evangélium fölszabadító üzenete mellett. Az együttműködés a béke, és a társadalmi igazságosság előmozdítására, a közös harc az üldöztetés, a fajüldözés, az analfabetizmus, az éhség és a magzatelhajtás ellen, a küzdelem az emberi jogokért: mind hozzátartoznak e közös tanúságtételhez és hozzá is segítenek ahhoz, hogy a keresztények egységének útját megtaláljuk. Az emberiség szolgálatában tett közös tanúságtétel jelzi a már valószínűleg létező, bár még nem teljes közösségünket s ennek már örülhetünk. Olyan szolgálat ez, amelyet nem mulaszthatunk el anélkül, hogy vétékessé ne váljunk.

Az ökumenikus mozgalmat az említett három mozzanat és szempont együttesen élteti. Ezek szorosan összefonódtak egymással, és egész termékenységük csak az egység megvalósulásában mutatkozik majd meg.

III.

Mélységes hálával vesszük tudomásul a Lutheránus Világszövetség VII. Kongresszusán, hogy milyen hatékony és átfogó módon vezette a történelem ura az evangélikus és a katolikus kereszténységet az egymás felé vezető úton. Mindössze húsz éve annak, hogy világméretben hivatalos kétoldalú dialógust folytattunk. A Lutheránus Világszövetség volt a római katolikus egyház első dialógus-partnere a II. Vatikáni zsinat után. Mi történt közöttünk az elmúlt évek során? Felállíthatunk-e már egy közbenső mérleget?

Amikor 1970-ben Évianban a Világszövetség V. Kongresszusán lehetőséget kaptam arra, hogy a jelen és jövő katolikus-lutheránus kapcsolatairól beszéljek, föl hívtam a figyelmet az akkor még fiatal dialógus lehetséges veszélyeire és kockázataira, nehogy az oly ígéretes kezdet csalódásban végződjék. Utaltam Dr. Kurt Schmidt-Clausen előadására a közös katolikus-lutheránus munkacsoport 1965-ben Strasbourgban tartott első ülésén, és óva intettem a végzetes kísértéstől, hogy túlságosan olcsó megoldásokra, vagy akár egyházpolitikai ügyeskedésre törekedjünk ahelyett, hogy a dialógus nehéz időszakával megbirkózzunk. Arra is rámutattam, hogy a dialógust állandóan a XVI. századra vetett pillantással kell folytatni. Különösen áll ez Luther Márton személyére és életművére, főleg korrekt méltatására a katolikus egyház részéről.

Közben a bizottság ez év február végén és március elején tartott tizedik ülés-szakával lezárult a világméretben folytatott kétoldali dialógusunk második szakasza. Előttünk fekszik a közös bizottságok nagyon lelkiismeretes és körültekintő munkájának eredménye. Nem riadtak vissza attól sem, hogy a legnehezebb, az évszázados elszakadás folytán megkérgesedett vitás kérdéseket feldolgozzák. Egyes kérdésekben lényegbevágó egyetértésekre és konvergenciákra bukkantak, és a még fennálló ellentétek megoldására javaslatokat, sőt konkrét utakat is találtak. Termékeny módszernek bizonyult az, hogy a történeti szempontokat állandóan figyelemmel kísértük azért, hogy a ma és a holnap problémáit rejtett mélységükben is feltárhassuk. A dialógus-okmányok teológiai kijelentéseit a Szentírásra, az ősegyház hitvallásaira és a hivatalos lutheránus hitvallásokra; illetve az újkori zsinatok tanításaira építettük rá: ez nemcsak korrekt, hanem hatékony módszer is.

Különösen két kiemelkedő esemény mutatta meg, milyen hasznos a történelem közös kutatása: a Confessio Augustana tanulmányozása a 450. évforduló alkalmával (1980), valamint a törekvés arra, hogy Luther Márton személyéről és művéről igazi képet alakítsunk ki a születésének 500. évfordulója alkalmából írt vagy elhangzott megemlékezések keretében (1983). Mindkét esetben meglepő ökumenikus távlatok nyíltak meg, amelyek a jövőben a most rögzített eredményeken túl további eredményekhez vezethetnek. A jubileumi évek szilárd pontok, de tartalmukat csak akkor bontakoztatják ki, ha a naptár esetlegességétől megszabadítva térben és időben kitágulnak és ezáltal történetivé válnak. Nem elégedhetünk meg tehát azzal, hogy ünnepélyesen lerögzítjük az elért status quo-t, hanem az a feladatunk, hogy a közös megismeréseket és ítéleteket az életbe vigyük át és gondoskodjunk a további szerves növekedésről.

A Lutheránus Világszövetség és az Egységittárság is, mint a katolikus egyház illetékes szerve, elhatározta, hogy minél előbb elkezdik a lutheránus-katolikus dialógus harmadik szakaszát. Gazdag munkaprogram fekszik előttünk. Meg kellene vizsgálnunk azt is, hogy az új bizottság milyen mértékben hasznosíthatná a nemzeti vagy regionális lutheránus-katolikus dialógusok eddigi eredményeit – gondolkodok itt például a jól kibontakozott dialógusokra az észak-amerikai Egyesült Államokban és a Német Szövetségi Köztársaságban –, hogy fokozhassa erőfeszítéseit és előmozdítsa a nemzetközi és nemzeti szintű tapasztalatcserét. Minden teológiai fáradozás során figyelembe kell majd venni azokat az egyéb kétoldali és többoldali dialógusokat, amelyekben mindkét fél részt vesz. Ezen túlmenően

figyelembe kell venni a (keresztség, Eukarisztia és papi hivatal témájával foglalkozó) „Faith and Order” dokumentum most folyó értékelését.

Ha ma a hivatalos lutheránus-katolikus megbeszéléseket messze előrehaladott és érett dialógusnak tartjuk, fölvetődik a kérdés: mik ennek egyházi következményei? Mint az már a Málta-beszámolóban (1972) kimondásra került, itt a „fokozatos közeledés útjától” van szó, „amelynek különböző állomásai lehetségesek”. Ahhoz, hogy ez a folyamat az egyházak életébe beleágyazódjék, egyre fontosabbá és sürgetőbbé válik a befogadás kérdése.

A pillanatnyi helyzet további parancsának tekintem mindazoknak a lehetőségeknek föltárását, amelyek világméretben szorosabbá tehetik az együttműködést a Lutheránus Világszövetség és egyházunk központi vezetősége között. Hálával ismerjük itt el azt, ami az elmúlt évek során a kölcsönös bizalom, a kétoldalú információ-csere, a kölcsönös vendégszeretet és esetenként az egyházi élet gyakorlati együttműködésében máris megvalósult. Az együtt-munkálkodás azonban a misszióban és evangelizációban, a kommunikációban és a világ szolgálatában egyes esetekben még további lehetőségeket tartalmazhat, s ezeket együttesen kellene megvizsgálni.

Különösen becsesnek érzek néhány olyan feladatot, amelyet a Lutheránus Világszövetség maga elé tűzött. Ezek kiszélesíthetik és szorosabbá tehetik kapcsolatainkat. Hivatkozom itt többek között azokra a fáradozásokra, amelyek a Lutheránus Világszövetség pontosabb önértelmezésére irányulnak. Úgy érzem, Vilmos Vajta „Nemzedékről nemzedékre” című munkája (Von Generation zu Generation, Genf, 1983) nagyon jelentős elemzés ebből a szempontból. Továbbá a tag egyházak világméretű kapcsolatainak előmozdítása, valamint az egység modelljeinek tanulmányozása, végül a Lutheránus Világszövetség szociális funkciójának átgondolása jelentősen segíthetné kétoldalú közeledésünket is.

Ezzel a néhány címszó-szerű megjegyzéssel most meg is elégednék. Hátra van még a köszönet. Köszönöm Önnek, dr. Mau főtitkár úr a megtisztelő és egyben testvéri meghívást és az összes jelenlévők nagyrabecsült figyelmét. Köszönet jár ezen a helyen a Lutheránus Világszövetség genfi munkatársi gárdájának az Egysegítőkarsággal és a Római Kúria egyéb szerveivel folytatott együttműködésért. Köszönetet szeretnék mondani ezen a helyen nemzetközi dialógus bizottságunk valamennyi lutheránus tagjának és tanácsadójának. Különösképpen George A. Lindbeck, Peder Højen, Daniel Martensen, Günther Gassman, Vilmos Vajta és Harding Meyer urak szereztek kiváló érdemeket ebben a dialógusban. A strassburgi ökumenikus kutató intézet jelentősen közreműködött a munka sikerében.

Az egység felé vezető úton járunk. A remény közösségére hivatott Isten népeként bizzuk magunkat az Ő hűségére. Bár számolnunk kell a hit éjszakáinak megtapasztalásával és a kereszt valóságával, mégis tudjuk, hogy Isten még mindig tud „újat” tenni az emberekkel és a világgal, és hogy az, amit elkezdtünk, nem emberi lehetőségeink kiterjesztésével teljesül be, hanem egyedül az Ő műveként. Maradjunk ezért „a jövődő partizánjai” (R. Schütz).

Isten segítségét kívánom kongresszusuknak, hogy a Lutheránus Világszövetség a jövőben is az emberek és a nagyvilág reménységének igazi menedéke és kútforrása maradjon.

Doromby Károly fordítása